

Larysa KOWALCZUK

Полікультурність і міжкультурна компетентність у контексті формування культури професійного мислення вчителя

Słowa kluczowe: kompetencje, kultura, kultura myślenia profesjonalnego, kompetencje międzykulturowe, edukacja wielokulturowa, wychowanie wielokulturowe, wielokulturowość.

Key words: competence, culture, the professional thinking culture, the cross-cultural competence, a multicultural education, multicultural.

Вступ

Високі темпи цивілізаційного поступу людства, пов'язані з глибинними глобалізаційними процесами, стрімкими зрушеннями в політичній, соціально-економічній, культурній, науковій, освітній та інших сферах суспільного життя, активізують міжкультурну взаємодію країн і народів, що супроводжується інтеграцією, взаємовпливом, взаємопроникненням і взаємозбагаченням різних культур. Це вимагає врахування властивого сучасному світовому співтовариству культурного плюралізму, зумовленого різнобарвною палітрою національних, етнічних, расових, світоглядних, релігійних, мовних та інших особливостей.

Простежуючи зв'язок між такими важливими тенденціями реформування освіти, як демократія і плюралізм, І. Лощенова слушно зазначає, що "демократизація освітньої системи слугує вдосконаленню соціально-економічного розвитку суспільства, перетворенню на демократичних засадах соціального середовища, розширенню освітнього простору, а плюралізація поглиблює та закріплює демократичні досягнення, сприяє формуванню нової філософії життя, культури мислення в його планетарно-глобальній формі. Отже, плюралізація спрямована на розвиток людини"¹.

¹ І.Ф. Лощенова, *Проблема полікультурності у педагогічних теоріях*, „Наукові Праці. Педагогічні Науки” 2002, вип. 11, с. 76.

Україна — багатонаціональна і багатоетнічна держава з чітко вираженим полікультурним характером усіх сфер суспільного життя, посиленням потреби в національному самопізнанні як першооснові плюралістичного світобачення. З огляду на це виникає необхідність становлення полікультурної освіти, що забезпечуватиме високий загальнокультурний розвиток людини, здатної до активного міжкультурного діалогу, толерантної поведінки в полікультурному суспільстві тощо. На важливості саме такого підходу наголошено у наказах і постановах Міністерства освіти і науки, багатьох законодавчих документах, зокрема: законі “Про загальну середню освіту” (1999 р.), Державній програмі “Вчитель” (2002 р.), “Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті” (2002), “Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти в Україні та її інтеграції в європейський освітній простір” (2004 р.), законі “Про вищу освіту” (2014 р.) та ін.

Така увага до зазначеного аспекту нашого дослідження, як слушно зазначає Н. Якса, пояснюється тим, що „система освіти є унікальною можливістю спланованого впливу на процес формування життєвих орієнтирів молоді та відповідно на майбутнє тих народів, до яких ця молодь належить. Значення ролі освіти в гуманізації громадського життя визначається такими характеристиками:

- 1) освіта залишилася провідним елементом суспільної гуманістичної практики;
- 2) освіта несе в собі потенціал розвитку — результат не стільки зовнішнього впливу, скільки внутрішнього розвитку;
- 3) будучи включеною в різні системи і відносини, освіта є полікультурним простором, „місцем зустрічі” різних етносів”².

З огляду на це, у наукових дослідженнях особливої актуальності набуває проблема обґрунтування теоретичних засад, визначення змісту і розроблення інноваційних технологій впровадження полікультурної освіти та виховання в Україні, що забезпечить ефективне вирішення стратегічних завдань інтеграції нашої держави до європейського і світового культурно-освітнього просторів за умови збереження національної й етнічної самобутності та взаємозбагачення культурними надбаннями у процесі міжкультурної взаємодії з народами інших держав. Зокрема, українські науковці зосереджують увагу на таких аспектах окресленої проблеми:

- *культурологічна підготовка майбутніх педагогів* (О. Волошина, Н. Заячківська, І. Зязюн, Л. Ковальчук, О. Рудницька та ін.);
- *розвиток міжкультурної компетентності педагогів* (О. Березовська, Л. Гончаренко, О. Гончарова, Б. Жанкіна, А. Зубко, В. Кузьменко, А. Маслово, А. Чирва, Л. Шкутіна та ін.);

² Н.В. Якса, *Толерантність у системі ціннісно-цільових пріоритетів педагогічної освіти: полікультурний аспект*, <http://eprints.zu.edu.ua/1612/1/07yanvpa.pdf>, стан з: 6.09.2014.

- становлення полікультурної освіти (Я. Гулецька, Л. Гончаренко, А. Зубко, В. Кузьменко, І. Лощенова та ін.);
- полікультурне виховання (Г. Ващенко, Л. Волик, О. Дубовик, Н. Миропольська, І. Огієнко, В. Погребняк, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська та ін.);
- виховання толерантності (І. Бех, Г. Балл, М. Боришевський, В. Величко, О. Грива, О. Дубасенюк, Л. Ковальчук, Г. Філіпчук, Н. Якса та ін.);
- діалог культур (І. Дичківська, Т. Кошманова, І. Слоневська, С. Черепанова, та ін.).

Значний інтерес для нашого дослідження представляють також праці польських науковців (О. Gorzeńska, В. Dobrowolska, J. Jabłeka, I. Kubak, E. Laska, A. Świdzińska та ін.), у яких висвітлювалися зазначені аспекти.

Ми ставимо за *мету* в контексті дослідження культури професійного мислення педагога проаналізувати теоретичні й практичні аспекти формування полікультурності та міжкультурної компетентності студентів природничих факультетів університету. Відповідно до мети окреслено завдання дослідження:

- 1) з'ясувати сутність головних ключових понять дослідження (“полікультурність”, “міжкультурна компетентність”, “полікультурна освіта” тощо);
- 2) обґрунтувати практичні аспекти формування полікультурності та міжкультурної компетентності студентів природничих факультетів у процесі вивчення педагогічних дисциплін;
- 3) експериментально перевірити сформованість міжкультурної компетентності майбутніх педагогів.

Розв’язання окреслених завдань здійснюється відповідно до науково–дослідної тематики кафедри загальної і соціальної педагогіки Львівського національного університету імені Івана Франка (теми: “Професійна і соціально–педагогічна підготовка майбутніх фахівців у системі вищої освіти України: історико–педагогічні аспекти, дидактичні й інноваційні підходи”, “Динаміка сучасних освітніх процесів в Україні та закордоном: порівняльний аналіз”) та кафедри педагогіки і гендерної рівності Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (тема “Теоретико–методичні основи професійної підготовки фахівців в умовах реалізації ідей Болонської угоди”).

Результати дослідження

У дослідженні ми дотримуємося думки Л. Волик, яка слушно зауважує, що “гармонійне функціонування полікультурного соціуму можливе за

умови виховання його громадян у системі загальнолюдських цінностей і пріоритетів, серед яких найважливішими є глибинне і всебічне опанування власної культури (національної, етнічної), вироблення толерантного ставлення, розвиток умінь і навичок спілкування з представниками інших культур”³. Продовжуючи думку дослідниці, зазначимо, що з огляду на те, що полікультурне суспільство характеризується різноманіттям націй, релігій, традицій, світоглядних настанов тощо, в підготовці майбутніх педагогів особливої значущості надаємо формуванню полікультурності й міжкультурної компетентності студентів. У розв’язанні зазначеної проблеми виокремлюємо такі *аспекти*: теоретичний, методологічний, практичний та діагностично–аналітичний.

Здійснений нами аналіз *методологічного* аспекту проблеми дослідження засвідчує доцільність застосування таких підходів:

- *культурологічного* (його застосування у вищій школі забезпечує культурологізацію освіти, професійної підготовки студентів, невід’ємною складовою якої є підготовка до майбутньої педагогічної діяльності у полікультурному середовищі дошкільного навчального закладу, школи, вищого навчального закладу тощо);
- *аксіологічного* (доцільність застосування цього підходу зумовлена потребою формування у майбутніх педагогів ціннісного ставлення до світової і національної культури, що у цілісній сукупності духовних і матеріальних цінностей є інтегрованим надбанням багатьох поколінь творців кожночасної культури);
- *компетентнісного* (необхідність застосування цього підходу визначається тим, що в культурно–освітньому середовищі вищого навчального закладу формується міжкультурна компетентність студентів, що є невід’ємною складовою професійної компетентності майбутнього вчителя, викладача, фахівця певної сфери);
- *діяльнісного* (доцільність застосування цього підходу пояснюється тим, що діяльність суб’єктів педагогічного процесу передбачає моделювання, проектування та організацію міжкультурної взаємодії з представниками інших культур);
- *особистісного* (застосування цього підходу сприяє формуванню таких важливих особистісних якостей майбутнього педагога, як толерантність, комунікабельність, здатність до емпатії, емоційна стійкість, гнучкість, терпимість, спрямованість на культурну самоідентифікацію тощо).

Обґрунтовуючи *теоретичний аспект* досліджуваної проблеми, передусім проаналізуємо підходи науковців до розуміння сутності

³ Л.В. Волик, *Підготовка майбутніх учителів початкової школи до полікультурного виховання учнів*, Автореф. дис. наук. ступеня канд. пед. наук, Київ 2005, с. 2–3.

полікультурної освіти і полікультурного виховання, полікультурності, міжкультурної компетентності тощо.

За Е. Рапацевичем, „*полікультуризм в освіті* — побудова освіти на принципі культурного плюралізму, визнанні рівноцінності й рівноправ'я усіх етнічних і соціальних груп, що становлять суспільство, на неприпустимості дискримінації людей за ознаками національної або релігійної приналежності, статі чи віку”⁴. Це дає змогу молодій людині зрозуміти і прийняти “інакшість” оточуючих її людей, сприяє не тільки адаптації й соціалізації студентів у новому для них культурно–освітньому середовищі вищого навчального закладу, а й успішному професійному становленню. Організація педагогічного процесу у вищій школі з урахуванням зазначеного культурного розмаїття забезпечує полікультурну підготовку майбутніх учителів природничих дисциплін, що передбачає полікультурне виховання і полікультурну освіту студентської молоді.

Проблема полікультурного виховання стало предметом дослідження багатьох науковців в Україні. Зокрема, Л. Волик розглядає *полікультурне виховання* як процес формування полікультурної особистості, що здійснюється на таких засадах:⁵

- а) відмова від культурно–освітньої монополії по відношенню до інших націй і народів;
- б) орієнтація на діалог культур;
- в) спрямованість на адаптацію людини до різних культурних цінностей у ситуації існування множинності різнорідних культур.

Ми дотримуємося погляду Н. Миропольської, що *полікультурне виховання* — це “процес цілеспрямованої соціалізації студентів (учнів), що передбачає оволодіння особистістю системою національних і загальнокультурних цінностей, комунікативних і емпатичних умінь, що дозволяють їм здійснювати міжкультурну взаємодію і виявляти розуміння інших культур, а також толерантність стосовно інших носіїв”⁶. Дослідниця слушно акцентує, що залежно від рівня полікультурне виховання забезпечує:⁷

- засвоєння взірців і цінностей національної та світової культури, культурно–історичного і соціального досвіду різних країн і народів (на *когнітивному* рівні);
- формування соціально–установчих і ціннісно–орієнтаційних схильностей студентів (учнів) до інтеркультурної комунікації й обміну,

⁴ *Педагогика: Большая современная энциклопедия*, составитель Е. С. Рапацевич, Минск 2005, с. 444.

⁵ Л.В. Волик. *Підготовка майбутніх учителів початкової школи до полікультурного виховання учнів*, Автореф. дис. ... наук. ступеня канд. пед. наук, Київ 2005, с. 8.

⁶ *Енциклопедія освіти*, Акад. пед. наук, гол. ред. В.Г. Кремень, Київ 2008, с. 691.

⁷ Тамже, с. 691.

а також розвиток толерантності та емпатії стосовно інших країн, народів, культур і соціальних груп (на *ціннісно-мотиваційному* рівні); — активну соціальну взаємодію з представниками різних культур при збереженні власної культурної ідентичності (на *діяльнісно-поведінковому* рівні).

Сприйняття полікультурного розмаїття сучасного світу, визнання мов і культур різних народів, повага і толерантність як принцип культурного плюралізму і норма поведінки, національна ідентичність формуються у процесі здобуття полікультурної освіти. З погляду нашого дослідження доцільно з'ясувати сутність полікультурної освіти, її зміст, функції, завдання тощо.

Аналіз словникових статей засвідчує, що у “Міжнародному педагогічному словнику” *полікультурна освіта* визначена як “освітня ситуація, за якої у навчальному закладі носій однієї культури має змогу контактувати з цінностями інших культур”⁸. Згідно тлумачення у “Міжнародній енциклопедії освіти” *полікультурна освіта* — це “освіта, яка охоплює організацію і зміст педагогічного процесу, в якому представлені дві й більше культури, що відрізняються за мовною, етнічною, національною, расовою та іншими ознаками, і сприяє засвоєнню знань про різні культури, усвідомленню загального й особливого в традиціях, способі життя, культурних цінностях різних народів”⁹. В “Короткому енциклопедичному словнику зарубіжних педагогічних термінів” автори наводять дефініцію, за якою *полікультурну освіту* трактують як “компонент загальної освіти, спрямований на краще розуміння інших культур, сприяння встановленню сприятливих відносин та взаєморозуміння між представниками різних культур країни, виховання в душі ненасильства і віротерпимості”¹⁰.

У розумінні цього феномену ми дотримуємося визначення Л. Гончаренко та інших авторів, за яким *полікультурна освіта* — це “освіта, що сприяє формуванню в особистості готовності до активної діяльності в сучасному соціокультурному середовищі, яка зберігає свою ідентичність, прагне до поваги та розуміння інших етнокультурних спільнот, вмє жити в мирі та злагоді з представниками різних расових, етнічних, культурних, релігійних груп”¹¹. Пов’язуючи полікультурну освіту з підвищенням рівня освіченості людини і досягненням успіху в багатокультурному середовищі, І. Лощенова акцентує на таких її *функціях*¹²:

⁸ *International Dictionary of Education*, London 1977, P. 273.

⁹ *International Encyclopedia of Education*, Oxford 1994, Vol. 7, P. 3963.

¹⁰ *Короткий енциклопедичний словник зарубіжних педагогічних термінів*, ред. І.Г. Тараненко, Б.Ф. Мельниченко, Київ 1995, с. 64.

¹¹ Л. Гончаренко, А. Зубко, В. Кузьменко, *Розвиток полікультурної компетентності педагогів загальноосвітніх навчальних закладів: навчальний посібник*, ред. В. Кузьменко, Херсон 2007, с. 8.

¹² І.Ф. Лощенова, *Проблема полікультурності у педагогічних теоріях*, „Наукові Праці. Педагогічні Науки” 2002, вип. 11, с. 78.

- формування у тих, хто навчається, уявлення про різноманітність культур і їх взаємозв'язок;
- усвідомлення важливості культурного розмаїття для самореалізації особистості;
- виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей;
- розвиток умінь і навичок взаємодії носіїв різних культур на основі толерантності й взаєморозуміння.

Під час вивчення педагогічних дисциплін студентами природничих факультетів ми акцентуємо увагу на *змісті* полікультурної освіти, у якому виокремлюємо такі компоненти:

- 1) *гностичний* (передбачає засвоєння системи знань про норми, цінності, ідеали, установки, зразки, моделі та інші культурні особливості різних націй, народів, країн, а також усвідомлення власної культурної ідентичності тощо);
- 2) *практичний* (формує культуру спілкування; сприяє розвитку комунікативних умінь і навичок; забезпечує набуття досвіду полікультурної взаємодії з представниками інших культур, оволодіння технологіями, методами, прийомами та формами організування міжкультурного діалогу суб'єктів міжкультурної взаємодії тощо);
- 3) *аксіологічний* (грунтовне осмислення студентами цінностей світової й національної культур формує у них вартісне ставлення до цінностей інших культур і культури свого народу, допомагає усвідомити значущість власної причетності до зберегання та примноження світових і національних цінностей тощо);
- 4) *емоційно-вольовий* (усвідомлення студентом впливу культурних відмінностей на емоційно-вольову сферу людини стимулює інтерес до міжкультурної взаємодії, формує повагу до “інакшості” Іншого, спонукає майбутнього педагога до рефлексії й саморефлексії, до вияву толерантності, емпатії, відкритості, терпимості, уникнення конфліктів у стосунках з представниками різних культур тощо).

Реалізація зазначених компонентів змісту полікультурної освіти сприяє формуванню полікультурності та міжкультурності особистості, спільнот, суспільства.

За О. Дубасенюк, “*полікультурність особистості* — це здатність особистості до здійснення інтеркомунікативної комунікації, що сформована на основі власного життєвого досвіду та полікультурного виховання з боку суспільства й характеризується адекватним взаєморозумінням представників різних культур, інтеркультурною компетентністю, толерантністю, емпатією, прагненням до міжнаціональної згоди у всіх сферах спілкування”¹³. Значний інтерес для нашого

¹³ О.А. Дубасенюк, *Підготовка майбутніх учителів до толерантної взаємодії в умовах полікультурного середовища*, <http://eprints.zu.edu.ua/2118/2/6.pdf>, стан з: 6.09.2014.

дослідження становлять дефініції, які наводить В. Dobrowolska, визначаючи сутність таких взаємопов'язаних понять:

- *полікультурність* — це співіснування у тому самому просторі представників двох або більшої кількості культур, які відрізняються мовою, релігією чи визнаними цінностями, можливістю взаємного проникнення, особистих контактів, динамікою співіснування і взаємодії, а також постійними зв'язками між групами. Сутністю полікультурності є усвідомлення культурної різниці, що зумовлює реакції на відмінність, організацію взаємодії, міру відкритості або закритості на відмінності в різних сферах (за J. Nikitorowicz);
- *міжкультурність* — спостереження різниці, відмінності, повне її схвалення і перейняття певних її ознак, що супроводжується усвідомленням своєї власної вартості, формуванням особистісної та суспільної ідентичності; процес формування і поглиблення свідомості особистості, яка знаходиться в ситуаціях культурних відмінностей, формування позицій, починаючи від етноцентричних аж до етнорелятивістичних позицій; здатність до інтеграції, діалогу¹⁴.

У такому сенсі йдеться про формування полікультурного світогляду особистості педагога. Під *полікультурним світоглядом* (за Л. Волик) розуміємо складне інтегральне утворення, систему принципів і знань, ідеалів і цінностей, поглядів на сенс життя в полікультурному суспільстві, які визначають професійну педагогічну діяльність та вчинки, ставлення до себе та до інших¹⁵.

Отже, майбутнього педагога загалом мають характеризувати такі *особливості*:¹⁶

- усвідомлення полікультурності суспільства, участь в міжкультурній взаємодії з позицій гуманізму, толерантності, культурного плюралізму;
- національна ідентичність і здатність до пізнання цінностей різних національних культур, до самореалізації в поліетнічному середовищі;
- сприйняття культурної різноманітності суспільства як основи культурного прогресу цивілізації, прагнення і здатність до культурного обміну і взаємозбагаченню;
- культурна рефлексія і самооцінка.

¹⁴ В. Dobrowolska, *Tolerancja wobec odmienności kulturowej. Zadania szkoły*, Tolerancja wobec odmienności kulturowej_Dobrowolska.pdf, стан з: 13.04.2014.

¹⁵ Л.В. Волик, *Підготовка майбутніх учителів початкової школи до полікультурного виховання учнів*, Автореф. дис. наук. ступеня канд. пед. наук, Київ 2005, с. 8.

¹⁶ С.А. Хазова, А.М. Хупсарокова. *Поликультурная компетентность учителя*, Майкоп 2009, с. 12.

Таблиця 1. Трактуювання сутності полікультурної та міжкультурної компетентностей

<i>Полікультурна компетентність</i>	<i>Міжкультурна компетентність</i>
<p>— здатність особистості, яка має полікультурний світогляд й підготовлена до реалізації полікультурного виховання в різних педагогічних ситуаціях¹⁷;</p> <p>— інтегративна особистісно-професійна якість педагога, що обумовлює його здатність ефективно брати участь в соціальних процесах полікультурного суспільства, здійснювати міжкультурну взаємодію, враховувати полікультурний склад суб'єктів професійної діяльності і використовувати його характеристики і особливості для вирішення педагогічних завдань, а також здійснювати полікультурне виховання учнів¹⁸;</p> <p>— це не лише здатність жити й діяти в багатокультурному середовищі, а ще й теоретична та практична готовність до здійснення своєї професійної діяльності в такому суспільстві¹⁹;</p> <p>— комплексна якісна характеристика, результативний блок, сформований через знання рідної й інших культур, вміння застосовувати знання у процесі міжкультурної комунікації, толерантне ставлення до представників інших культур, досвід і поведінкові реакції в умовах міжкультурного спілкування²⁰</p>	<p>— здатність студента до ефективного вирішення завдань під час міжкультурного спілкування, яке передбачає діалог взаєморозуміння, а не зіткнення різних культур²¹;</p> <p>— інтегровану сукупність знань, умінь і навичок, що обумовлюють досвід особистості у міжкультурній комунікації²²;</p> <p>— сукупність компетенцій, які уможливають функціонування в культурно диференційованих середовищах і слугують учителям для ефективної підтримки учнів в процесі соціалізації (енкультурації)²³</p>

Джерело: власне опрацювання.

Педагог має володіти *уміннями* міжкультурної взаємодії, які А. Świdzińska поділяє “адекватно до ролі, яку сьогодні повинні виконувати вчителі, на: вміння уможливити комунікацію, творчі, суспільно-

¹⁷ Л.В. Волик, *Підготовка майбутніх учителів початкової школи до полікультурного виховання учнів*, Автореф. дис. ... наук. ступеня канд. пед. наук, Київ 2005, с. 8.

¹⁸ С.А. Хазова, А.М. Хупсарокова. *Полікультурная компетентность учителя*, Майкоп 2009, с. 30.

¹⁹ Л. Гончаренко, А. Зубко, В. Кузьменко, *Розвиток полікультурної компетентності педагогів загальноосвітніх навчальних закладів: навчальний посібник*, ред. В. Кузьменко, Херсон 2007, с. 94.

²⁰ І.М. Кушнір, *Компоненти полікультурної компетентності іноземних студентів*, <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/3137/2/08kuskom.pdf>, стан з: 12.04.2014.

²¹ О.А. Гончарова, А.В. Маслова *Формування міжкультурної компетентності студентів немовних спеціальностей в процесі навчання іноземної мови*, http://lib.mdpu.org.ua/nvsp/articles/2010/2_05.pdf, стан з: 8.09.2014.

²² Л.А. Шкутина, Б.Ж. Жанкина. *Межкультурная компетентность: понятие, структура и содержание*, „Қарағанды университетінің Хабаршысы. Педагогика сериясы” 2012, № 3(67), с. 10.

²³ А. Świdzińska, *Wybrane konteksty edukacji międzykulturowej na Lubelszczyźnie*, “Edukacja Międzykulturowa” 2013, nr 2, s. 138.

інтеграційні вміння, вміння полегшувати участь і взаємодію в культурному житті”²⁴. Він має бути добре обізнаним. На цьому наголошує А. Świdzińska, зазначаючи, що “компетентний вчитель в європейському вимірі — це такий, який, загалом викликає прихильність до себе, володіє знаннями і вміннями, пов’язаними з процесом учіння/навчання, а також здатністю формувати позицію учнів”²⁵. У такому сенсі йдеться про формування компетентності педагога. Учитель, який творчо ставиться до професійної діяльності в полікультурному середовищі, повинен мати високий рівень культури професійного мислення, що передбачає розвинутість полікультурного мислення, рефлексії тощо. На наше переконання ефективність організації ним міжкультурної взаємодії суб’єктів педагогічного процесу, які належать до різних культурних груп, залежить також від рівня сформованості міжкультурної компетентності та полікультурності педагога (вчителя, викладача, вихователя).

Аналіз наукових праць засвідчує, що дослідники виокремлюють полікультурну і міжкультурну компетентності, у трактуванні сутності яких простежуються різні підходи (таблиця 1).

Аналіз літературних джерел за темою дослідження засвідчує, що дослідники полікультурної компетентності у її структурі виокремлюють такі *компоненти*:

- когнітивний, аксіологічний, креативний, практичний (І. Кушнір)²⁶;
- когнітивний, афективний, операційний та поведінковий (Л. Перетяга)²⁷;
- когнітивний, мотиваційно–ціннісний, діяльнісний (М. Сімоненко)²⁸;
- когнітивний, мотиваційно–ціннісний та діялісно–поведінковий (С. Хазова, А. Хупсарокова)²⁹.

Значний інтерес для нашого дослідження представляє також думка інших науковців, які вивчали окреслену проблему. Зокрема, Л. Гончаренко, А. Зубко, В. Кузьменко акцентують увагу на тому, що “полікультурна компетентність має ввійти до структури професійної компетентності вчителів, оскільки цього вимагає зміст навчально–виховного процесу

²⁴ А. Świdzińska, *Wybrane konteksty edukacji międzykulturowej na Lubelszczyźnie*, „Edukacja Międzykulturowa” 2013, nr 2, s. 138.

²⁵ Там же, s. 138.

²⁶ І.М. Кушнір, *Компоненти полікультурної компетентності іноземних студентів*, <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/3137/2/08kuskom.pdf>, стан з: 12.04.2014.

²⁷ Л.С. Перетяга, *Дидактичні умови формування полікультурної компетентності молодших школярів*, Автореф. дис. наук. ступеня канд. пед. наук, Харків 2008, с. 6.

²⁸ М.В. Сімоненко, *Полікультурна компетентність майбутнього вчителя як стандарт освіти європейського виміру*, http://www.rusnauka.com/6_NITSB_2010/Pedagogica/58322.doc.htm, стан з: 12.04.2014.

²⁹ С.А. Хазова, А.М. Хупсарокова, *Полікультурная компетентность учителя*, Майкоп 2009, с. 30.

школи, в умовах якої здійснює свою діяльність освітянин”³⁰. Ми погоджуємося з думкою авторів, які основними компонентами полікультурної компетентності педагога вважають:

- 1) *полікультурну грамотність* (знання про розмаїття культур, що складають одне середовище, самопізнання, що виникає із самостереження, розуміння властивостей середовища, у якому живемо, та його впливу на оточуючих, гнучкий підхід до національних та культурних норм тощо);
- 2) *уміння та навички з полікультурності* (правильний відбір навчального матеріалу, форм, методів і прийомів роботи з учнями, знаходження в змісті навчальної дисципліни, що викладає вчитель, тем та проблем, які пов’язані з полікультурністю);
- 3) *професійно-особистісні якості вчителя* (здатність розуміти внутрішній світ учнів, здатність до активного впливу на учнів, емоційна стійкість, уміння спілкуватися, любов до дітей, толерантність, доброта, відповідальність, стабільність нервового стану тощо)³¹.

Беручи до уваги дефініції, наведені у таблиці 1, ми визначаємо *міжкультурну компетентність* як інтегровану сукупність професійних знань, умінь, навичок, ціннісних настанов, досвіду творчої практичної діяльності, професійних і особистісних якостей педагога, що визначають його готовність і здатність до міжкультурного професійного спілкування з представниками інших культур, вміння організувати міжкультурну взаємодію суб’єктів процесу в умовах поліетнічного й полікультурного освітнього середовища школи, вищого навчального закладу тощо.

У контексті розв’язання завдань дослідження нас цікавили підходи науковців до визначення складових міжкультурної компетентності. На підставі осмислення наукових праць у її структурі виокремлюємо такі *компоненти*:

- *когнітивний* (свідчить про наявність базових знань, що актуалізуються при міжкультурній взаємодії);
- *мотиваційно-ціннісний* (відображає життєві орієнтації, що сприяють розвитку культури міжнаціональних і міжкультурних стосунків);
- *діяльнісний* (характеризує функціональну готовність людини вступати в міжкультурну взаємодію);
- *рефлексивний* (відображає професійну придатність педагога, в основі якої лежать здатність досягати поставлених цілей адекватно функціям професійної діяльності)³².

³⁰ Л. Гончаренко, А. Зубко, В. Кузьменко, *Розвиток полікультурної компетентності педагогів загальноосвітніх навчальних закладів: навчальний посібник*, ред. В. Кузьменко, Херсон 2007, с. 76.

³¹ Там же, с. 76.

³² Л.А. Шкутина, Б.Ж. Жанкіна. *Межкультурная компетентность: понятие, структура и содержание*, „Қарағанды университетінің Хабаршысы. Педагогика сериясы” 2012, № 3(67), с. 10.

Міжкультурна компетентність означає передусім сформованість міжкультурної компетенції, що є складовою професійно–комунікативної компетенції педагога. Вона містить професійний компонент, основу якого складають міжкультурні професійні вміння, що є дуже важливими у педагогічній діяльності. За О. Березовською, *міжкультурна компетенція* — це готовність і здатність до міжкультурного професійного спілкування, яка заснована на сформованості уявлень про загальнолюдські цінності, орієнтації на них у сфері міжкультурної комунікації на основі емпатії, що дозволяє усвідомити національно–культурні особливості об'єкту культури, побачити спільне й відмінне у різних культурах і досягти взаємопорозуміння у професійній сфері³³.

Визначаючи *практичний аспект* формування полікультурності і міжкультурної компетентності, ми зосередили увагу моделюванні культурно–освітнього середовища, організації психолого–педагогічного супроводу, розробленні методичних засад тощо.

Культурно–освітнє середовище ми розглядаємо як частину соціокультурного простору, що є сукупністю зовнішніх та внутрішніх умов і впливів, різноманітних ресурсів і відносин, а також інших складових, які забезпечують теоретичну та практичну підготовку студентів до педагогічної діяльності, особистісне та професійне становлення майбутніх педагогів, їх інтелектуальний та культурний розвиток, зокрема формування культури професійного мислення тощо³⁴.

Під *моделюванням культурно–освітнього середовища* ми розуміємо:

- створення таких моделей реальних педагогічних явищ та ситуацій, які дають змогу студентам під час навчальних занять максимально зануритись у педагогічну дійсність, що сприяє активізації їхньої навчальної діяльності, розвитку пізнавального інтересу, творчого потенціалу, формуванню культури професійного мислення тощо (у вузькому значенні);
- таке проектування процесу навчання під час вивчення навчальних дисциплін і проходження педагогічної практики, яке забезпечує теоретичну і практичну підготовку студентів до майбутньої педагогічної діяльності (у широкому значенні)³⁵.

³³ О. Березовська. *Актуальність формування міжкультурної компетенції майбутніх вчителів у контексті глобалізації освітнього простору*, <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12278/1/Ber-3.pdf>, стан з: 8.09.2014.

³⁴ L. Kovalchuk. *Modeling of cultural and educational environment as a pedagogical condition of forming of professional thinking culture of future teachers*, „European Scientific Journal” 2014, Vol.10, № 22, P. 78.

³⁵ L. Kovalchuk. *Modeling of cultural and educational environment as a pedagogical condition of forming of professional thinking culture of future teachers*, “European Scientific Journal” 2014, Vol.10, № 22, P. 73.

Таке середовище забезпечує формування міжкультурної компетентності педагога та її важливої складової — міжкультурної компетенції. Ми погоджуємося з думкою В. Dobrowolskiej, що міжкультурна компетентність має включати:

- знання про інші культури;
- практичне застосування цих знань;
- здатність до взаємодії (комунікаційні вміння);
- бажання до налагодження діалогу і навчання від “Інших”;
- положення культурного релятивізму;
- емпатію;
- толерантність і повага по відношенню до “Інших”;
- здатність спостереження власної ідентичності у відносинах з “Іншим”;
- відкритість по відношенню до “Інших” і подолання стереотипів³⁶.

У контексті формування міжкультурної компетентності, полікультурності майбутніх педагогів важливе значення має організація психолого–педагогічного супроводу, спрямованого на розвиток полікультурного мислення студентів. Під *психолого–педагогічним супроводом* педагога ми розуміємо таку організацію теоретичної і практичної підготовки студентів до майбутньої педагогічної діяльності, яка забезпечує розвиток їх здатності пізнавати та перетворювати явища педагогічної дійсності, педагогічного мислення, вміння оперувати поняттями, правильно вибудовувати систему суджень і умовиводів, сприяє досягненню високого рівня освіченості, професіоналізму тощо³⁷.

Розроблені нами методичні засади формування міжкультурної компетентності, полікультурності майбутніх педагогів передбачають організацію різних типів навчальних занять (лекцій, семінарських, практичних) з використанням різних методів, прийомів, засобів навчання, впровадження педагогічних технологій, що забезпечують інтерактивну міжкультурну взаємодію студентів і навчають їх різним механізмам розгортання такої взаємодії³⁸.

Для прикладу зазначимо, що при вивченні теми “Педагогічна культура вчителя” ми пропонуємо студентами проаналізувати положення “Декларації принципів толерантності”³⁹. Зокрема, статтю 4, у якій акцентовано увагу на таких аспектах:

³⁶ В. Dobrowolska, *Tolerancja wobec odmienności kulturowej. Zadania szkoły*, Tolerancja wobec odmienności kulturowej_Dobrowolska.pdf, стан з: 13.04.2014.

³⁷ Л. Ковальчук. *Проектування системи психолого–педагогічного супроводу формування культури професійного мислення майбутніх педагогів*, „Проблеми підготовки сучасного вчителя” 2014, вип. 9, ч. 1, с. 43.

³⁸ Л. Ковальчук, *Практикум з педагогіки: навчальний посібник*, Львів 2005; Л. Ковальчук, *Основи педагогічної майстерності: навчальний посібник*, Львів 2007; О. Ковальчук, С. Когут, *Основи психології та педагогіки: навчальний посібник*, ред. Л. Ковальчук, Львів 2009.

³⁹ Л. Ковальчук, *Основи педагогічної майстерності: навчальний посібник*, Львів 2007, с. 65.

Стаття 4. Виховання

- 4.1. Виховання є найбільш ефективним засобом попередження нетерпимості. Виховання у душі толерантності починається з навчання людей тому, в чому полягають їхні загальні права та свободи, щоб забезпечувати здійснення цих прав, і заохочення намагання до захисту прав інших.
- 4.2. Виховання в душі толерантності слід розглядати як нагальний імператив; тому необхідно заохочувати методи систематичного і раціонального навчання толерантності, які розкривають культурні, соціальні, економічні, політичні і релігійні нетерпимості, що лежать в основі насилля і відчуження. Політика і програми в галузі освіти мають сприяти поліпшенню взаєморозуміння, зміцненню солідарності і терпимості як між окремими людьми, так і між етнічними, соціальними, культурними, релігійними і мовними групами, а також націями.
- 4.3. Виховання в душі толерантності має бути спрямоване на протидію впливу, що викликає почуття страху і відчуження по відношенню до інших. Воно має сприяти формуванню у молоді навичок незалежного мислення, критичного осмислення і вироблення суджень, що ґрунтуються на моральних цінностях.
- 4.4. Ці аспекти визначають потребу приділяти особливу увагу питанням підвищення рівня педагогічної підготовки, навчальних планів, змісту підручників і занять, поліпшення інших навчальних матеріалів з метою виховання чуйних і відповідальних громадян, готових до сприйняття інших культур, здатних цінити свободу, поважати людську гідність та індивідуальність, попереджувати конфлікти або розв'язувати їх ненасильницькими засобами.

З метою визначення рівнів сформованості полікультурності і міжкультурної компетентності студентів природничих факультетів нами розроблено різні види анкет, тестів, завдань (*діагностично-аналітичний* аспект дослідження)⁴⁰.

Приклад одного із запропонованих студентам опитувальників наводимо у таблиці 2.

У процесі дослідження проблеми формування культури професійного мислення майбутніх педагогів (вчителів, викладачів, науковців) ми визначили рівні сформованості міжкультурної компетентності і полікультурності студентів хімічного факультету. Педагогічним експериментом було охоплено 150 студентів, які навчалися на четвертому курсі (початковий етап) і продовжили навчання на п'ятому курсі

⁴⁰ Л. Ковальчук. *Практикум з педагогіки: навчальний посібник*, Львів 2005; Л. Ковальчук. *Основи педагогічної майстерності: навчальний посібник*, Львів 2007; О. Ковальчук, С. Когут. *Основи психології та педагогіки: навчальний посібник*, ред. Л. Ковальчук, Львів 2009.

(завершальний етап). Результати дослідження наводимо у таблиці 3 та рисунку 1.

Таблиця 2. Опитувальник

Інструкція. Проаналізуйте твердження, запропоновані в опитувальнику. Користуючись опитувальником, оцініть за 6-бальною шкалою (від 0 до 5 балів) на скільки кожне твердження відповідає Вашій позиції:

№	Твердження	Бали
1	У суспільстві для всіх людей мають бути рівні можливості незалежно від їхньої культурної, національної, расової, етнічної, релігійної, гендерної приналежності	
2	У суспільстві має бути плюралізм культурних ідей та ідеалів	
3	Для мене важливою є можливість вільно спілкуватися представникам різних культур	
4	Толерантність — важлива риса у взаєминах людей	
5	Культурна багатоманітність — невід’ємна ознака сучасного світу	
6	Я виявляю інтерес до змісту національної культури	
7	Я виявляю інтерес до змісту іншої культури	
8	Для мене важливо розуміти культурні особливості, властиві представникам різних культур	
9	Для мене важливо розуміти цінності державної мови	
10	Для мене важливо розуміти цінності рідної мови	
11	Для мене важливо розуміти цінності мовної різноманітності у державі	
12	Для мене важливо розуміти цінності міжкультурної взаємодії людей	
13	Я виявляю інтерес до представників національної культури	
14	Я виявляю інтерес до представників інших культур	
15	Я виявляю бережливо ставлюся до культурної спадщини свого народу	
16	Я виявляю бережливо ставлюся до культурної спадщини інших народів	
17	Я виявляю повагу до представників своєї професії	
18	Я виявляю повагу до представників інших професій	
19	Я толерантна людина	
20	Я емпатійна людина	

Джерело: власне дослідження.

Таблиця 3. Рівні сформованості міжкультурної компетентності і полікультурності студентів на різних етапах експерименту (N = 150 осіб)

Рівні \ Результати	Початок експерименту (4 курс)		Кінець експерименту (5 курс)	
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%
<i>Високий</i>	64	42,7	83	53,3
<i>Достатній</i>	51	34,0	60	40,0
<i>Середній</i>	24	16,0	7	4,7
<i>Низький</i>	11	7,3	0	0

Джерело: власне дослідження.

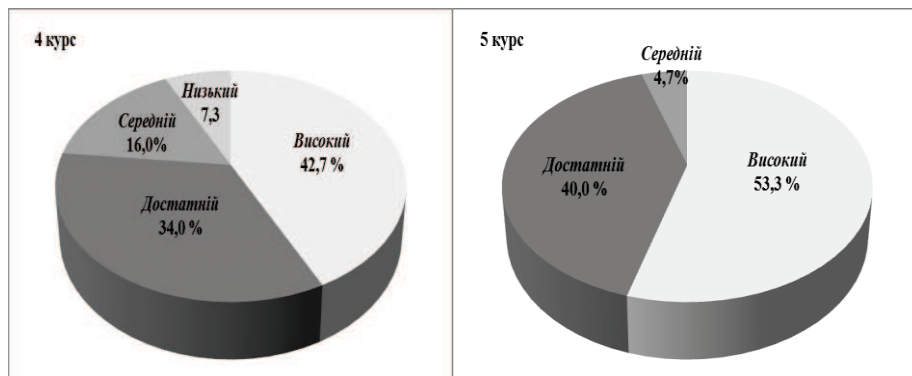


Рис. 1. Рівні сформованості міжкультурної компетентності і полікультурності студентів на різних етапах експерименту (N = 150 осіб)

Джерело: власне дослідження.

Аналіз результатів, наведених у таблиці 3 і на рисунку 1, засвідчує, що сформованість міжкультурної компетентності і полікультурності студентів п'ятого курсу є значно вищою від того рівня, який вони виявили на початку четвертого курсу:

- кількість студентів, які мають *високий рівень*, зросла на 19 осіб (на 10,6%);
- кількість студентів, які мають *достатній* — відповідно на 9 осіб (на 6%);
- кількість студентів, які мають *середній* зменшилася на 17 осіб (на 11,3%).

На п'ятому курсі студенти не виявили *низького рівня* сформованості міжкультурної компетентності і полікультурності. Ці та інші результати засвідчують ефективність запропонованих нами експериментальних методик.

Висновки

Підсумовуючи результати дослідження, зазначимо, що визначального значення набуває культурологічна складова освітньої системи, забезпечуючи утвердження ціннісних пріоритетів у формуванні особистості, гуманістичну центрацію педагога, яка передбачає спрямованість процесу навчання на особистість студента, його професійне становлення й особистісне зростання в умовах полікультурного суспільства. У такому розумінні йдеться про культурну парадигму освіти для XXI століття, в якій домінуючими є пошанування національних

і загальнокультурних надбань, а людина, її свобода і гідність визнаються найвищою цінністю.

Отже, міжкультурна освіта стає невід'ємним елементом сучасної школи. Глобалізація спричинила те, що ми маємо світ на відстані витягнутої руки — разом з його багатством, різноманітністю, стереотипами і страхом. На цьому слушно акцентує увагу координатор міжнародних проектів О. Gorzeńska, зазначаючи, що головною метою міжкультурної освіти є пізнання інших культур, рефлексія над феноменом героїв, а також формування полікультурного суспільства, що має реалізовуватися на двох рівнях: шкільному і міжнародному в процесі міжкультурної взаємодії представників різних культур⁴¹.

Цивілізаційно-культурні тенденції в сучасному культурно-освітньому просторі мають сприяти взаємообміну культурними надбаннями різних культур, навчити людину і суспільство сприймати, розуміти і шанувати культуру Іншого, а також формувати національну ідентичність, любов і пошанування цінностей своєї культури. Цьому повинна вчити передусім культура школи. Цьому має навчати своїх вихованців учитель, добре підготовлений до такої місії. Адже за мудрим висловом Івана Франка, школа учителем стоїть.

Література

- Березовська О., *Актуальність формування міжкультурної компетенції майбутніх вчителів у контексті глобалізації освітнього простору*. <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12278/1/Ber-3.pdf>, стан з: 8.09.2014.
- Волик Л.В., *Підготовка майбутніх учителів початкової школи до полікультурного виховання учнів*, Автореф. дис. наук. ступеня канд. пед. наук, Київ 2005.
- Гончаренко Л., Зубко А., Кузьменко В., *Розвиток полікультурної компетентності педагогів загальноосвітніх навчальних закладів: навчальний посібник*, ред. В. Кузьменко, Херсон, РІПО 2007.
- Гончарова О.А., Маслова А.В., *Формування міжкультурної компетентності студентів немовних спеціальностей в процесі навчання іноземної мови*, http://lib.mdpu.org.ua/nvsp/articles/2010/2_05.pdf, стан з: 8.09.2014.

⁴¹ О. Gorzeńska, *Wokół edukacji międzykulturowej — projekty międzynarodowe w szkole*, [http://publikacijenauczycieligim1.strefa.pl/O.%20Gorzenska%20-%20artykul%20-%20edukacja%20miedzykulturowa%20-%20projekty%20miedzynarodowe%20w%20szkole\[1\].pdf](http://publikacijenauczycieligim1.strefa.pl/O.%20Gorzenska%20-%20artykul%20-%20edukacja%20miedzykulturowa%20-%20projekty%20miedzynarodowe%20w%20szkole[1].pdf), стан з: 12.04.2014.

- Дубасенюк О.А., *Підготовка майбутніх учителів до толерантної взаємодії в умовах полікультурного середовища*, <http://eprints.zu.edu.ua/2118/2/6.pdf>, стан з: 6.09.2014.
- Енциклопедія освіти*, Акад. пед. наук, гол. ред. В. Г. Кремень, Київ, Юрінком Інтер 2008.
- Ковальчук Л., *Основи педагогічної майстерності: навчальний посібник*, Львів, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка 2007.
- Ковальчук Л., *Практикум з педагогіки: навчальний посібник*, Львів, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка 2005.
- Ковальчук Л., *Проектування системи психолого–педагогічного супроводу формування культури професійного мислення майбутніх педагогів*, „Проблеми підготовки сучасного вчителя” 2014, вип. 9, ч. 1, с. 39–45.
- Ковальчук О., Когут С., *Основи психології та педагогіки: навчальний посібник*, за ред. Л. Ковальчук, Львів, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка 2009.
- Короткий енциклопедичний словник зарубіжних педагогічних термінів*, ред. І.Г. Тараненко, Б.Ф. Мельниченко, Київ 1995.
- Кушнір І.М., *Компоненти полікультурної компетентності іноземних студентів*, <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/3137/2/08kuskom.pdf>, стан з: 12.04.2014.
- Лощенова І.Ф., *Проблема полікультурності у педагогічних теоріях*, „Наукові Праці. Педагогічні Науки” 2002, вип. 11, с. 75–80.
- Педагогика: Большая современная энциклопедия*, составитель Е.С. Рапацевич, Минск 2005.
- Перетяга Л.Є., *Дидактичні умови формування полікультурної компетентності молодших школярів*, Автореф. дис. наук. ступеня канд. пед. наук, Харків 2008.
- Сімоненко М.В. *Полікультурна компетентність майбутнього вчителя як стандарт освіти європейського виміру*, http://www.rusnauka.com/6_NITSB_2010/Pedagogica/58322.doc.htm, стан з: 12.04.2014.
- Хазова С.А., Хупсарокова А.М., *Поликультурная компетентность учителя*, Майкоп 2009.
- Шкутина Л.А., Жанкина Б.Ж., *Межкультурная компетентность: понятие, структура и содержание*, „Қарағанды университетінің Хабаршысы. Педагогика сериясы” 2012, № 3(67).
- Якса Н.В., *Толерантність у системі ціннісно–цільових пріоритетів педагогічної освіти: полікультурний аспект*, <http://eprints.zu.edu.ua/1612/1/07yanvpa.pdf>, стан з: 6.09.2014.
- Gorzeńska O., *Wokół edukacji międzykulturowej — projekty międzynarodowe w szkole*, <http://publikacjenauczycieligim1.strefa.pl/O.%20Gorzenska%20-%20artykul%20-%20edukacja%20miedzykulturowa%20->

- %20projekty%20miedzynarodowe%20w%20szkole[1].pdf, стан 3: 12.04.2014.
- Dobrowolska B., *Tolerancja wobec odmienności kulturowej. Zadania szkoły*, Tolerancja wobec odmienności kulturowej_Dobrowolska.pdf, стан 3: 13.04.2014.
- International Dictionary of Education*, London, Kogan Page, 1977, P. 273.
- International Encyclopedia of Education*, Oxford, Pergamon Press, 1994, Vol. 7.
- Kovalchuk L., *Modeling of cultural and educational environment as a pedagogical condition of forming of professional thinking culture of future teachers*, „European Scientific Journal” 2014, Vol. 10, № 22.
- Świdzińska A., *Wybrane konteksty edukacji międzykulturowej na Lubelszczyźnie*, „Edukacja Międzykulturowa” 2013, nr 2.

Streszczenie

Wielokulturowość i międzykulturowe kompetencje w kontekście kształtowania kultury profesjonalnego myślenia nauczycieli

W artykule zwrócono uwagę na dziejowe znaczenie edukacji wielokulturowej młodych osób, ich przygotowanie do międzykulturowej działalności we współczesnym świecie, zachowanie tożsamości narodowej w powiązaniu z intensywnymi procesami globalizacyjnymi i integracyjnymi w XXI wieku. Komunikacja międzykulturowa staje się cechą wielokulturowego społeczeństwa, a jej rozwój – priorytetowym kierunkiem reform systemu oświaty na Ukrainie.

Z uwagi na konieczność kształtowania u młodych ludzi wielokulturowego podejścia i międzykulturowych kompetencji, tolerancji wobec przedstawicieli różnych kultur, ogromnego znaczenia nabiera w tym procesie rola nauczyciela, który powinien być do tego zadania profesjonalnie przygotowany. W kontekście kształtowania kultury profesjonalnego myślenia nauczycieli ukazano istotę i specyfikę kulturowego pluralizmu, edukacji wielokulturowej, wielokulturowego wychowania, wielokulturowości, kompetencji międzykulturowych itp. Przeanalizowano metodologiczne aspekty badanego problemu w kontekście zastosowania podejścia kulturologicznego, aksjologicznego, kompetencyjnego, twórczego (praktycznego) oraz osobowościowego.

Ogromne znaczenie dla organizacji wielokulturowego kształcenia i wychowania studentów ma kulturalno-oświatowe środowisko wyższej uczelni, w której edukuje się młodzież. Dla celów projektowania i kształtowania takiego środowiska uzasadniono praktyczne aspekty rozwijania wielokulturowości i kompetencji międzykulturowych przyszłych nauczycieli w procesie nauczania przedmiotów pedagogicznych.

W kontekście badań nad gotowością przyszłych nauczycieli do prowadzenia międzykulturowego dialogu z przedstawicielami innych kultur, eksperymentalnie określono poziom wielokulturowości i kompetencji międzykulturowych wśród studentów nauk przyrodniczych na uniwersytecie.

Summary

Multicultural and cross-cultural competence in the context of forming a professional thinking culture of the teacher

The paper emphasizes on the historical challenges of the multicultural education for the XXI century, associated with the processes of globalization and integration in the modern world. In the context of forming of a professional thinking culture of the teacher the essential characteristics of multicultural education, multicultural and cross-cultural competences and so on are theoretically interpreted. The methodological aspect of the problem of research in relation to expediency of application of cultural, axiological, competence and other approaches is analyzed.

The practical aspects of formation of multicultural and cross-cultural competence of future teacher in the process of learning the pedagogical disciplines are grounded. The levels of formation of multicultural and cross-cultural competence of natural faculty students of the university are experimentally determined.